

DOPIS č. 5 (45)

Praha, 29. března 1979

Vážený a milý příteli,

ve svém posledním dopise formuluješ otázku, zda v politice platí nějaké zásady, jimiž je třeba se řídit, děj se co děj, anebo zda je tu spíše bohatá zásoba rozmanitých „zásad“ a „principů“, z nichž si politikové vybírají podle okamžitého užitku a podle naléhavé potřeby – a pak jich používají k ideologickému zdůvodnění legitimacy svého počínání. Něco podobného mi napsal v posledním dnu minulého roku můj starý přítel; budu z jeho dopisu citovat: „Do jaké míry lze spojovat úsilí o dodržování lidských práv s prakticky nezbytnými kompromisy...? Je za tím všeobecná otázka ‚zásadovosti‘, jež se může stát přiblblou tvrdohlavostí – a krajností ‚realistické‘ politiky užitečnosti. (Švehla: Zásadní dovede být každé vůl! – A přesto měl ‚zásadní‘ Masaryk Švehlu rád. Nejen lidsky, ale jako politika si ho vážil). S jakým kompasem lze hledat cestu mezi těmi dvěma póly? Jak dalece se tento problém týká současné Charty?“

Právě jsem dočetl polemické poznámky doc. Luboše Kohouta k mému předcházejícímu „dopisu příteli“ (č. 4/44), v nichž mi vytýká etický absolutismus a puritanismus, eventuelně právně moralistní přístup. Budu mít příležitost se k jeho textu (stejně tak jako k dalším dvěma textům doc. Milana Hübla) ještě vyjádřit jinde; na tomto místě bych se chtěl držet naznačeného tématu. V tom ohledu je doc. Kohout jaksí otevřenější v rozhovoru než doc. Hübl; připouští např. etický a právně etický přístup „tehdy, kdyby tu existovalo sourozenství Spojených států evropských, založené na principu mírového soužití kontinentů, jejich vzájemné spolupráce a na principu demokracie a autentického socialismu“; dodává však ihned, že tomu tak „žel není“. Uznává, že „vnášet morálku a prosazovat právo do politických vztahů je nicméně vždy potřebné“; relativizuje však okamžitě tuto myšlenku tak, že „je to těžké, nesmírně těžké, za válečného stavu skoro nerealizovatelné“, a že proto mé priority „přijímá tudíž jen v nejobecnější rovině, jakožto priority pro dobu, ke které teprve směřujeme“. Konkrétně historicky (to znamená tedy v naší době) tyto priority „více než kategoricky odmítá“. A odmítá je jak pro minulost, tak pro přítomnost.

Jedním z ideových otců eurokomunismu je italský komunistka Antonio Gramsci, který v jedné své poznámce napsal: „v konfliktu každý morální soud je absurdní, protože může být založen jedině na daných existujících faktech, které právě konflikt usiluje změnit“; a dále: „jediný možný soud je soud ‚politický‘, tj. posouzení, zda prostředek odpovídá cíli“. Politik „není posuzován na základě faktu, že jedná spravedlivě, nýbrž na základě faktu, zda dosahuje či nedosahuje pozitivních výsledků a zda se umí vyhnout záporným výsledkům, zlu. ‚Spravedlivě jednat‘ v tom může být obsaženo, avšak jako politický prostředek, a nikoli jako morální soud“. – Nevím, zda mohu oprávněně interpretovat nebo zpřesňovat Luboše Kohouta Antoniem Gramscim, ale podniknu to. Kohoutův „válečný stav“, to je Gramsciho „konflikt“. Prioritu má politické hodnocení; morálka, právo, spravedlnost tam mají své místo, ale nikoliv místo samostatné a suverénní, nýbrž podřízené a instrumentální: mravnost či právo přijde ke slovu, když to politicky vede k pozitivním výsledkům a nikoliv ke zlu.

Nemyslím, že to je jediný možný marxistický přístup k otázce vztahu mezi politikou a mravností; v žádném případě to ovšem není obecně jediný možný přístup. V rozhovorech s Jaroslavem Šabatou jsem se ujistil, že alespoň on považuje za nezbytné, aby politika vyrůstala z mravních základů a spočívala na nich. Ale uveďme příklad. Můj zmíněný starý přítel končil citované místo otázkou: „jak dalece se tento problém týká současné Charty?“ K prvním náznakům jistého sporu došlo již brzo na jaře 1978: je třeba brát vážně slova ustavujícího dokumentu, že Charta 77 „není žádnou základnou pro opoziční politickou činnost“? Byli a dosud jsou takoví signatáři, kteří chápou onu formulaci jako taktický manévr a jsou přesvědčeni, že navzdory tomu Charta fakticky politickou opozicí jest. Doc. Kohout souhlasí, že z Charty 77 se politicky opoziční platforma dělat nemá; jaké jsou však jeho skutečné důvody? Jsou politické, tj. jsou založeny na určitém vidění politické situace a stavu mocenských sil. Významný politik, jeden ze signatářských seniorů, mi v rozhovoru potvrdil, že zásadu, že Charta nebude základnou pro opoziční činnost, považuje za morální závazek vůči všem těm, kteří onen ustavující dokument podepsali. Možná, že i na tuto formulaci by pragmatista typu Gramsciho nebo Kohouta mohl přistoupit, neboť v dané situaci (uprostřed daného konfliktu) ona orientace i její zdůvodnění přispívá k tomu, abychom se „vyhnuli záporným výsledkům, zlu“. Podle Gramsciho „nelze posuzovat politika na základě faktu, že je více či méně poctivý, nýbrž na základě faktu, zda plní své závazky či nikoli (a v tomto plnění může být obsaženo i ‚být poctivý‘, tj. být poctivý může být nutným politickým faktorem a všeobecně jím bývá, avšak tento soud je politický, a nikoli morální“). Tzv. „konkrétní příklad“ nám tedy problém nezjednodušil, tím méně vyřešil; když někdo prostě nedbá toho, co je obsaženo v textu základního dokumentu, a prohlašuje to za pouhou kamufláž a mimikry, představuje jen krajně zjednodušenou variantu problému. Rozhodující je otázka, zda ti, kdo onen dokument i v tomto bodě dosud drží, by tak činili i za pronikavě změněných okolností, anebo zda by se změnami situace cítili vyvázáni z dalšího setrvávání v této linii. (To by jim pak dovolilo např. využít existujícího společenství, proměnit je v politické hnutí a eventuálně v uchazeče o podíl na moci).

Gramsci k tomu praví, že „právě v konfliktu není třeba hodnotit věci tak, jak jsou dány, nýbrž cíl, jež bojující strany v konfliktu sledují“. Ale jak mohu kupříkladu já posoudit, jaký cíl sleduje třeba doc. Kohout nebo doc. Hübl atd., když podepisují první dokument Charty nebo když se nyní úzkostlivě distancují od jakéhokoliv možného podezření, že by měli něco společného být s pouhými úvahami o eventuálním textu o Němcích, který by mohl být spojován s Chartou? I kdyby to výslovně řekli (a to se nestalo), nebylo by mi to nic platné, protože by to platilo leda „konkrétně historicky“, bez jakýchkoliv morálních závazků do budoucna. Konkrétně to znamená, že i kdybych se mohl v plné šíři přesvědčit, jaké je jejich stanovisko a jaký je jejich cíl dnes, musel bych zůstat v nejistotě o tom, jaké stanovisko zaujmou nebo co se stane jejich cílem ve změněné situaci.

Tato nejistota (a není to ovšem jen moje osobní nejistota), s čím je možno u pragmatizujících exkomunistů v budoucnosti počítat, se ovšem – ve shodě s Gramsciho pojetím – stává politickým faktorem a jako takový podstatně ovlivňuje (tj. omezuje) možnosti jejich politického spojení s jinak politicky orientovanými skupinami. Já však nehodlám ustupovat na

tuto izolovaně politickou rovinu; a to nikoliv pro nějaký svůj morální absolutismus a nějaké puritánství, nýbrž jako filosof. Filosofie, má-li zůstat sama sebou a nezvrhnout se ve „falešné vědomí“, nesmí ztratit sensorium pro celek; politická rovina však není ani celkem světa, ani v sobě neuzavírá celek lidského života, nýbrž je pouze jednou vrstvou, jednou stránkou lidského pobytu. Pro filosofii bude vždycky platit závazek, aby politickou sféru a jednotlivé politické programy i činy (a ovšem i politické cíle) vztahovala k celku lidského pobývání na světě, aby tudíž posuzovala politickou praxi i politické myšlení také z hlediska jiných než politických kritérií a parametrů. Před dvanácti lety napsal náš přední pozitivizující marxista článek, v němž požadoval, aby se filosofie vědy vzdala pokusů zkoumat totéž univerzum, týž předmětný svět jako věda, ale aby se zaměřila k novému univerzu, které vytváří věda sama; aby si nečinila nároky na univerzální vysvětlení vědy, ale aby se orientovala na optimalizaci a ekonomizaci vědeckých procedur. To byla zřejmá zásada: filosofie služkou vědy. Nyní zase významný marxistický politolog trvá na prioritě politického přístupu před přístupem etickým; podřizuje tedy mravnost politice, činí morálku služkou politiky. A mně vytýká morální absolutismus!

Jakýkoliv morální absolutismus je mi cizí; ani cípem své myšlenky nechci v mravní existenci člověka vidět celek nebo dokonce jenom základ a podstatu jeho osobnosti a jeho aktivity. Ale trvám na tom, že mravní rovina lidského života je něčím skutečným a ve své skutečnosti relativně samostatným a autonomním. Doslova autonomním, neboť má své vlastní zákony, nepřevoditelné na žádné skutečnosti z jiných rovin a neodvoditelné z jejich zákonů. Doc. Kohout mi vytýká, že celým svým textem favorizují právně etický a morální přístup proti přístupu politickému (vůbec nerozumím, proč dodává „a... konkrétně historickému“: concretum je to, co srostlo, tedy srostlice všech aspektů; jestliže se on sám doznává, že favorizuje přístup politický, pak je to v rozporu s údajným favorizováním přístupu konkrétně historického). Ale mluvil jsem o tom prostě proto, že doc. Hübl ani on sám tento aspekt nevzali dost vážně a že jej vlastně odsunuli jako periferní a podružný.

Ale doc. Kohout neporozuměl navíc něčemu podstatnému. Když člověk mění svět, vždycky zároveň (totiž právě tím) mění také sám sebe. To přece náleží k abecedě marxismu. Svou praxí vytváří (přetváří) člověk nejenom věci kolem sebe, ale také sám sebe; dokonce tomu je tak, že nemůže pracovat na sobě, aniž by pracoval na proměně světa kolem sebe. Když se - byť z vážných politických motivů - dopustí nemorálního jednání, pak otevírá cestu zlu, jemuž se v budoucnosti nebude moci vyhnout; a toto zlo nikdy nezůstane omezeno na tu rovinu, kde vzniklo (i když i v tom případě by to bylo na pováženou), ale pronikne i na roviny ostatní, tedy i na politickou. Morální prohřešek či morální selhání se nutně stávají také politickým faktorem (i když nejenom politickým faktorem). Je absurdní motivovat nějaké politické rozhodnutí národní sebezáchovou, když to znamená nejvážnější sebepoškození národní společnosti a dokonce společnosti bez ohledu na její národní charakter. Bylo by přinejmenším zapotřebí zvážit také nepolitické a mimopolitické důsledky takového politického rozhodnutí (a druhotné politické následky těchto nepolitických a mimopolitických důsledků). Zkrátka: politik, který vede národ, společnost

nebo její část k jistým rozhodnutím a činům, neproměňuje jenom národní či společenskou situaci, okolnosti, vnější faktory a skutečnosti, nýbrž i sám národ a společnost. Konkrétně např. odsun Němců z našeho („böhmisch“) pohraničí znamenal nejen vyhnanství pro německy mluvící československé občany, ale nesmazatelně poznamenal v mnoha ohledech zbývající českou (tschechisch) společnost. A o to mi jde, když upozorňuji na morální stránku celé záležitosti (přičemž mi ani nenapadá, abych se na ni omezoval).

Politický způsob myšlení je na mé gusto poněkud omezený a úzkokolejný; zanedbává významné faktory, které přesahují jeho horizont nebo které zasahují do politické sféry z jiných rovin. Abychom se o těchto věcech mohli rozumně dohodnout, je naprosto nezbytné, aby také doc. Kohout (i doc. Hübl a další) přijali pojmové rozlišení, které stále doporučuji, ale k němuž není, zdá se, v jistých kruzích dost chuti. Není pochyb o tom, že platí stará aristotelská definice, poukazující na to, že člověk je „ZOON POLITIKON“, živočich politický. V tom smyslu je politické takřka vše, co podnikne; přinejmenším to má nějaké politické důsledky, které nabývají své váhy zejména při masovém výskytu jistých druhů chování, myšlení atd. V tomto širokém smyslu je sám lidský pobyt na světě politický (protože společenský). To však vůbec neznamená, že politická kritéria mají být preferována či favorizována; neznamená to také, že politický aspekt lidského jednání je vyšší než aspekty jiné. Ba neznamená to ještě ani to, že pro pochopení nějaké společenské nebo politické skutečnosti je nejdůležitější právě ten politický aspekt. Člověk je totiž především „ZOON“, je živou bytostí. A to znamená, že všechno, co podniká, jak se chová a jak myslí, má svou biologickou, fyziologickou stránku. Přesto se najde asi jen velmi málo lidí, kteří by trvali na tom, že biologie je svrchovaným arbitrem při posuzování lidského chování. Existují roviny lidského života a lidských aktivit, na něž biologie ani fyziologie prostě nestačí. Biologie a fyziologie nám leckdy může významně osvětlit některé poruchy lidského chování nebo myšlení, ale nemůže nám v žádném případě být autoritou v otázkách jejich normality. A tak je tomu zcela obdobně s posuzováním z hlediska politiky a politologie. Jako je fyziologie (a psychologie) nekompetentní v otázkách logičnosti, tak je politika nekompetentní v otázkách etičnosti; atd. Což nikterak neznamená, že sebelogičtější myšlení se obejde bez fyziologických procesů nebo že etické rozhodování může být zbaveno všech politických rysů a politických důsledků.

Ono rozlišení, které je nutným důsledkem těchto úvah a které vřele doporučuji, spočívá v následujícím: není důvodu, proč se odborně nezabývat politickou stránkou lidského individuálního a zejména společenského chování (i myšlení). Příslušná odborná disciplína, totiž politika jako věda, jako teorie (politologie), má nepochybné právo na svou specializaci, ale nesmí svá kritéria vnucovat jiným disciplinám a už vůbec ne životu společnosti v jeho plnosti a mnohovrstevnosti. Existuje také praktická politika, která je vlastně aplikací politické teorie (většinou ovšem je aplikací jakýchsi předteoretických, předvědeckých představ a pojetí, která nemají žádnou vlastní samostatnost a svébytnost, ale slouží určitým zájmům a subjektivně platným cílům jako ideologické roucho či spíše zástěrka); taková praktická politika se ovšem nemůže vyvarovat

ovlivňování celé společnosti a všech vrstev jejího života, tj. nemůže se nikdy docela vyvarovat zásahů do oblastí, které jsou mimo rámec přípustnosti a za hranicemi její kompetence. Ale už tady je zapotřebí důsledně a přísně rozlišovat, zda to jsou zásahy mimovolné a nesledované záměrně (jakési by-produkty politických opatření) anebo naopak cílené, vědomě chtěné a záměrně orientované. V prvním případě jde o politiku nedostatečně promyšlenou, v druhém případě o politiku zvrhlou. V prvním případě je zapotřebí objasňovat, v druhém případě odporovat, prakticky čelit a veřejně odhalovat. V obojím případě tu máme před sebou také nepochybnou politickou aktivitu, ale zcela jiného druhu. Nejde primárně o odlišnou, zvláštní politickou koncepci, zakotvenou v obecné politické teorii, nýbrž o okrajové (i když nezřídka životně důležité) důsledky životního postoje, stylu, zaměření, jehož těžiště je mimo politickou sféru, ale které politickou skutečnost bere na vědomí, neobrací se k ní zády, není ignorantstvím, ale přes veškerý přiměřený respekt je připraveno i k takovým politickým činům a rozhodnutím, jež z úzce profesionálního politického a politologického hlediska jsou inkongruentní a rozporná. To vše ovšem proto, že rovina jejich logiky a smysluplnosti je prostě jiná než rovina praktické a teoretické politiky v onom zúženém, specializovaném smyslu. Mluvíme-li o politických aspektech takovéto aktivity, musíme provést rozlišení mezi profesionální, technickou, „politickou“ politikou a mezi politikou „nepolitickou“, tj. ve své smysluplnosti integrovanou z centra, které leží mimo dosah celkového odborně politického zhodnocení.

Společnost je však vždycky celkem; politika jako profesionální teorie i praxe se omezuje, specializuje jen na jednu rovinu jejího celkového života a to rovinu, která přes svou důležitost není základní a nemá svrchovaný či rozhodující význam. V určitých situacích mohou mimopolitické důvody převážít a nabýt vrchu nad důvody odborně politickými i nad (úzce) politickými zájmy a vést k politickým rozhodnutím, která se z perspektivy technické politiky zdají být protismyslná, ale mohou vést z politicky bezvýhodných situací ke společenské záchraně. A v takových případech se stává zřejmým, že i pro konkrétního politika a konkrétní politické hnutí platí jisté zásady a závazky nepolitické, mimopolitické povahy, jejichž sebelépe technicky politicky odůvodňované zanedbání a překročení má nepříznivé, neblahé a někdy přímo katastrofální důsledky nejenom v nepolitických, mimopolitických rovinách a sférách života společnosti, ale zprostředkovaně i ve vzdálenějších, odborně politickému sledování se vymykajících souvislostech i ve sféře ryze technicky politické. Snad tu je už jasné, že mi nejde o moralizování nebo o takovou zásadovost, jaké je schopen „každej vůl“, nýbrž o vnímavost k souvislostem, které sice unikají pozornosti, ale jsou reálné.

Tvůj

Ladislav Hejdánek